

**К.Ш. ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ
ОКУУ-ИЛИМИЙ-ӨНДҮРҮШТҮК КОМПЛЕКСИ**

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

ТАЖИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

К 08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 657.524:658.26

ГАНЫБАЕВА УЛАРКАН ГАППАРОВНА

**КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭКОНОМИКАСЫНЫН ЭНЕРГЕТИКА
ТАРМАГЫНЫН СУБЪЕКТТЕРИНИН ФИНАНСЫЛЫК ЭСЕБИНИН,
ТАЛДООСУНУН ЖАНА АУДИТИНИН УЧУРДАГЫ АБАЛЫ ЖАНА
АЛАРДЫ ӨНҮКТҮРҮҮ**

**Экономика илимдеринин кандидаты илимий наамын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Адистиги: 08.00.12 – Бухгалтердик эсеп, статистика

Жалал-Абад - 2019-жыл

Диссертациялык иш К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университеттин Бухгалтердик эсеп, талдоо жана аудит кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчиси:

экономика илимдеринин доктору, доцент
Маткеримова Анаркан Маткасымовна -
К.Ш. Токтомаматов атындагы эл аралык
университеттин профессору

Официалдуу оппоненттер:

экономика илимдеринин доктору, профессор
Ишенов Бейшенбек Чонмурунович
М. Рыскулбеков атындагы университеттин
профессору
экономика илимдеринин кандидаты, доцент
Мырзаibraимова Инабаркан Рахмановна
Ош мамлекттик университетинин доценти

Жетектөөчү уюм:

**Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин Бухгалтердик эсеп,
талдоо жана аудит кафедрасы**

Диссертацияны коргоо 2019-жылдын 31-май күнү саат 13-00дө К.Ш.Токтомаматов атындагы илимий изилдөөлөр, иштелмелер жана инновациялар борборунда К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университеттин, Ош мамлекеттик университетинин жана Тажик улуттук университетинин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук илимий наамын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кеңешинин отурумунда болуп өтөт. Дареги: 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Жеңи-Жок көчөсү, № 30.

Диссертация менен Жалал-Абад шаарындагы Эл аралык университеттин китепканасынын илимий залында таанышууга болот. Дареги: 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Жеңи-Жок көчөсү, № 30.

Автореферат 2019-жылдын 30-апрелинде таркатылды

**Диссертациялык кеңештин
илимий катчысы,**

экономика илимдеринин доктору, доцент: **Маткеримова А.М.**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасы көз карандысыздыкты алуусунун шарттарында бай жана арзан, анын үстүнө болгону 10%ы гана өздөштүрүлгөн суу-энергетикалык ресурстарга ээ (потенциалы – жылына 142 млрд. кВт/саат), нефть менен газды өндүрүүнүн анча чоң эмес көлөмдөрү жана көмүрдүн өздөштүрүлө элек олуттуу камдоосунун (6,7 млрд.т.) бар экендиги менен мүнөздөлөт. Суу-энергетика ресурстары менен камсыз болуусунун жогору деңгээли республиканын энергетика комплексинин бат өнүгүүсү үчүн жагымдуу өбөлгөлөрдү түздү. Аталган комплекс өткөн кылымдын 80-жылдарынын башынан баштап Орто Азия аймагындагы суу энергетикасынын ири өндүрүүчүсү болуп, Борбордук Азиянын Бириккен энерготутумуна иштелип чыгылган электр энергиясынын 50%дан ашуунун берип жатты.

Энергетика комплекси Борбордук Азиядагы эң ири гидроэлектрстанцияларынын курулушунан берки убакыттагы отун-энергетика тармагынын багыттарынын бири катары Кыргызстан элинин сыймыгынын предмети болуп саналган. Масштабы жана техникалык татаалдыгы боюнча бул гидроэлектрстанцияларга Кыргызстанда гана эмес, бүткүл борбордук азия аймагында теңи болгон эмес. Кыргызстандын энергетика комплекси арзан электр энергиясын иштеп чыгуу менен катар коңшулаш өлкөлөрдүн кең көлөмдөгү айыл чарба жерлеринин туруктуу сугат маселесин чечүүнү да камсыз кылат. Суу бассейндери биздин республиканын мөңгүлөрүн сактоонун зарыл атрибуту болуп саналат деген ойлор да бар. Бирок, республикабыз эгемендүүлүктү алгандан берки убакыт ичинде энергетикалык коопсуздук маселелери өз агымына коюлган. Ошого карабастан энергетика секторунун уюштуруучулук түзүмүн кайра түзүү жолу менен абалды оңдоого далалат болгондугун тан алуу керек.

Бүгүнкү күндүн ушул шарттарында энергетика генерациялоочу, сатуучу, тармактын ж.б. түрдөгү өз алдынча компанияларга бөлүнгөн. Бул шарттарда электр энергиясынын көлөмүн ченөөнүн ишенимдүүлүгү маселеси берилген (сатылган) жана алынган (сатылып алынган) электр энергиясы үчүн болгон финансылык эсептешүүлөрдү тартипке келтирүү зарылчылыгына байланыштуу актуалдуу болуп жатат.

Ошентип, электр энергиясынын финансылык эсебинин, талдоосунун жана аудитинин негизги максаты болуп Кыргызстандын электр энергиясынын дүң жана чекене рынокторунда электр энергиясын өндүрүүнүн, берүүнүн, бөлүштүрүүнүн жана керетөөнүн саны жөнүндөгү ишенимдүү маалыматты алуу болуп саналат. Электр энергиясын эсепке алууну, талдоону жана аудитин жүргүзүүнү туура уюштуруу өтө маанилүү, анткени аны өндүрүү, берүү, бөлүштүрүү жана керектөө убакыт боюнча дээрлик дал келет жана электр энергиясын эсепке алууда кетирилген каталыкты электр энергиясын кайрадан эсепке алуу ыкмасы менен оңдоого мүмкүн эмес. Дал ошону үчүн электр энергиясын иштеп чыгуучу, берүүчү, бөлүштүрүүчү жана керектөөчү түзүлүштөр эсепке алуунун тиешелүү

жабдуулары менен жабдылат. Ушуга байланыштуу электр энергиясын коммерциялык эсепке алуунун автоматташтырылган тутумдарынын маанилүүлүгү өсүп жатат. Алар ыкчам режимде электр энергиясын өндүрүүнү жана керектөөнү көзөмөлдөөгө, электр энергиясын абоненттер тарабынан керектелүүсүнүн тарыхын жүргүзүүгө жана электр энергиясынын балансын энергия объекти боюнча да, бүтүндөй энергетика тармагы боюнча да чыгарууга мүмкүнчүлүк берет.

Электр энергиясын жеткирүү чекиттеринин жаңы чектеринин түзүлүүсүнө байланыштуу электр энергиясын эсепке алуунун начар уюштурулгандыгы, эсепке алуу каражаттарынын паркынын жеткирүүнүн жаңы чектеринде моралдык жактан эскиргендиги менен шартталган коммерциялык жоготуулардын өсүүсү байкалууда. Уурдоолор жок болгондо деле электр энергиясынын рыногунун бардык түзүмдөрү боюнча анын баланстан олуттуу четтөөлөрү пайда болууда. Орногон бул жагдай электр энергиясын уурдоого да жол ачууда, себеби муну менен натыйжалуу күрөшө албайт. Электр энергиясын эсепке алууну уюштуруудагы түзүлгөн абал көлөмү күндөн-күнгө өсүп бара жаткан электр энергиясынын коммерциялык жоготууларын төмөндөтүүгө мүмкүнчүлүк бере албайт. Электр энергиясын керектөө боюнча алынып жаткан маалыматтын ишенимдүү эместигинин кесепетинен энерготутумдун ишинин көрсөткүчтөрү олуттуу бурмаланууда. Диссертациянын негизги милдети – бүгүнкү күндө актуалдуу болуп саналган энергетика тармагынын ишканаларынын финансылык эсебин, талдоосун жана аудитин эл аралык стандарттарга ылайык уюштурууну изилдөө.

Финансылык эсепти, талдоону жана аудитти бүтүндөй уюштуруу маселелеринин анык бир түрдө үйрөнүлгөндүгүнө карабастан, Кыргызстанда энергетика тармагындагы финансылык эсептин, талдоонун жана аудиттин көйгөйлөрүн комплекстүү теориялык жана практикалык изилдөө жетишээрлик жүргүзгөн эмес, бул көп жагынан энергетика тармагындагы финансылык эсептин, талдоонун жана аудиттин маңызы, мазмуну, түзүмү жана абалы жөнүндөгү теориялык-методологиялык жага уюштуруучулук-усулдук жоболордун өнүкпөгөндүгү жөнүндө билдирет.

Диссертациялык иштин илимий изилдөө иштеринин тематикалык пландары менен байланышы. Диссертациянын темасынын илимий программалар менен байланышы. Диссертациянын негизги жоболору жана жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжалары иштелип чыгылган сунуштамаларды жана усулдарды Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын чарба жүргүзгөн субъекттеринин ишмердүүлүгүнө практикалык деңгээлде киргизилгендигине негизделип, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2013-жылдын 21-январындагы №11-Указы менен бекитилген “Кыргыз Республикасын 2013-2017-жылдарга туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы” программасы, “Электр энергиясынын калыбына келүүчү булактарын кеңирирээк колдонуу боюнча Кыргызстандын улуттук энергетикалык программасы” ж.б. менен тыгыз байланышкан.

Диссертациялык иш К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университеттин илимий-изилдөө иштеринин планынын алкагында аткарылды.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык иштин максаты болуп Кыргыз Республикасынын учурдагы энергетика комплексиндеги финансылык эсептин, талдоонун жана аудиттин теориясынын, методологиясынын жана уюштуруунун негизги жоболорун иштеп чыгуу жана аларды моделдөөнүн базасында оптималдаштыруу саналат. Коюлган бул максатка жетүү төмөнкү негизги маселелерди чечүүнү шарттады:

1. энергетика тармагынын ишканаларында финансылык эсепти уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн жана алар менен шартталган маалыматтык камсыздоону керектөөнү изилдөө;
2. рыноктук мамилелердин түптөлүүсүнүн шарттарында энергетика тармагынын ишканаларындагы финансылык эсепти өркүндөтүүнүн, алардын маалыматтык-башкаруучулук аспектерин өнүктүрүүнүн багыттарын табуу;
3. иштелип чыгылган энергияны керектөөчүлөргө жеткирүү боюнча көп максаттуу эсептик тутум концепциясын негиздөө жана типтүү максаттардын түзүмүндөгү эсептик маселелердин комплексин аныктоо;
4. Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын ишканаларынын финансылык отчеттуулугунун аналитикалык мүмкүнчүлүктөрүн энергетика тармагынын ишканаларынын финансылык ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун документтик көзөмөлдөө жана аудиттөө максатында ачып көрсөтүү, аны өркүндөтүү боюнча сунуштамаларды иштеп чыгуу;
5. активдерди түптөө булактарын колдонуунун натыйжалуулугун талдоонун Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын ишканаларынын экономикалык шарттарына адаптацияланган усулун иштеп чыгуу жана сунуштоо.

Илимий жаңылыгы. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы менен айырмаланган негизги жыйынтыктары төмөнкүлөр:

- энергетика тармагынын ишканаларында финансылык эсепти уюштуруунун өзгөчөлүктөрү жана алар менен шартталган маалыматтык камсыздоону керектөө изилденди;
- рыноктук мамилелердин түптөлүүсүнүн шарттарында энергетика тармагынын ишканаларындагы финансылык эсепти өркүндөтүүнүн, алардын маалыматтык-башкаруучулук аспектерин өнүктүрүүнүн багыттары табылды;
- иштелип чыгылган энергияны керектөөчүлөргө жеткирүү боюнча көп максаттуу эсептик тутум концепциясы негизделди жана типтүү максаттардын түзүмүндөгү эсептик маселелердин комплекси аныкталды;
- Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын ишканаларынын финансылык отчеттуулугунун аналитикалык мүмкүнчүлүктөрүн

энергетика тармагынын ишканаларынын финансылык ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун документтик көзөмөлдөө жана аудиттөө максатында ачып көрсөтүлдү, аны өркүндөтүү боюнча сунуштамалар иштелип чыгылды;

- активдерди түптөө булактарын колдонуунун натыйжалуулугун талдоонун Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын ишканаларынын экономикалык шарттарына адаптацияланган усулу иштелип чыгылды жана сунушталды.

Изилдөөнүн натыйжаларынын практикалык маанилүүлүгү аларды электрэнергетика тармагын башкаруу механизминин эсептик процедураларында колдонууга мүмкүн экендигинде турат. Диссертациянын материалдары жогорку окуу жайларында окуу программаларын өркүндөтүү жараянында колдонуусу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү Кыргыз Республикасынын экономикасынын энергетика секторунун өнүгүүсүнүн учурдагы абалын жана тенденцияларын талдоонун негизинде финансылык эсепти уюштуруунун натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору аныкталып, тармактын продукциясын сатууну жана көзөмөлдөөнү өнүктүрүүнүн жана материалдык-техникалык камсыздоонун көйгөйлөрү табылгандыгында жана аларды чечүүнүн жолдору сунушталгандыгында турат.

Изденүүчүнүн жекече салымы төмөнкү жоболордо өз чагылуусуна ээ болду: Диссертациялык иште алынган илимий натыйжалар Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын ишканаларындагы эсепке алуу тутумун уюштуруунун теориялык жана методологиялык негиздерин түптөөгө жардам берип, аталган тармактагы эсепке алуу тутумун өркүндөтүү менен байланышкан колдонмо маселелерди чечүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү концептуалдуу жана усулдук жоболор катары колдонулуусу мүмкүн. Мындан сырткары, диссертациянын тыянактары жана сунуштамалары төмөнкүлөрдө да пайдаланылуусу мүмкүн:

- ишмердүүлүгү бухгалтердик эсеп менен финансылык отчеттуулукту уюштуруунун методологиясы менен байланыштуу болгон министрликтер жана ведомстволордун түрдүү бөлүмдөрү тарабынан;
- ишканалардын, аудиттик жана кеңеш берүүчүлүк фирмалардын, бухгалтерлер менен аудиторлордун ассоциацияларынын практикалык ишмердүүлүгүндө;
- экономика багытындагы ЖОЖдордун окуу жана илимий ишмердүүлүгүндө.

Диссертациянын коргоого алынып чыгылуучу негизги жоболору:

- Кыргыз Республикасынын өлкөнүн экономикасынын катализатору катары болгон энергетика тармагын өнүктүрүүнүн негизги тенденциялары жана бул тенденциялардын финансылык эсепти КОЭАС ка ылайык уюштурууга тийгизген таасири аныкталды;

- электр энергиясын иштеп чыгуунун финансылык эсепти тургузууга тийгизген таасиринин энергияны өндүрүү менен керектөө резимдеринин үзгүлтүксүз байланышы, бул жараяндардын электр энергиясын берүүнүн ылдамдыгынын өтө чоңдугунан убакыт боюнча бири-бири менен дал келүүсү аркылуу туюнтулган өзгөчөлүктөрү окулуп-үйрөнүлдү;

- энергетика тармагынын ишканаларында эсепке алууну жана экономикалык талдоону тургузууга олуттуу таасир берүүчү өндүрүштү уюштуруунун жана технологиялык жараяндардын өзгөчөлүктөрү табылып, терең талдоодон өткөрүлдү;

- энергетика тармагынын ишканаларынын активдеринин финансылык эсеби КОЭАС тын 8-, 20-, 33-бир нече стандарттарынын жыйындысында жана эсептегичтердин типтүү планынын негизинде спецификаны жана түзүмдүк же методологиялык өзгөчөлүктөрдү эсепке алуу менен каралып, себэсептегичтердин адистештирилген тизмесинин тутуму сунушталды;

- Жалал-Абад жогорку чыңалуудагы электр тармактары ишканасынын ишмердүүлүгүн продукциянын өздүк наркынын түзүмүн, ошондой эле кабыл алынган чечимдерди оптималдаштыруу аркылуу өркүндөтүүнүн жолдору сунушталды;

- электр энергиясынын өздүк наркын төмөндөтүү максатында жүгүртүүдөгү активдердин айлануучулугун тездетүү боюнча иш-чаралар сунушталды.

Диссертациялык иштин натыйжаларын колдонуудан өткөрүү.

Диссертациялык иштин маанилүү жоболору жана негизги тыянактары журналдарда, илимий-практикалык конференциялардын материалдарында, илимий эмгектердин жыйнактарында доклад жана макала түрүндө берилген. Изилденип жаткан теманын теориялык жана практикалык жыйынтыктары эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда доклад кылынды.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Изилдөөнүн темасы боюнча жалпы көлөмү 10,4 басма табак болгон 15 илимий макалалар жарык көрдү, анын ичинде 4 макала РФ нын РИНЦине кошулган басылмаларда жана илимий практикалык конференциялардын журналдарынын материалдарында жарык көргөн.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш 175 бет компьютердик текстте жазылып, өз ичине таблицаларды, сүрөттөрдү камтыйт. Диссертациялык изилдөө киришүүдөн, тогуз бөлүмдөн турган үч баптан, тыянактар менен сунуштардан, өз ичине 107 аталышты камтыган колдонулган булактардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

“Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын экономикалык субъекттеринин финансылык эсебинин абалын жана өнүгүүсүн изилдөөнүн негиздери” деп аталган биринчи бапта Кыргыз Республикасындагы энергетика тармагынын өнүгүүсүнүн негизги

тенденциялары жана алардын финансылык эсепти уюштуруунун абалына тийгизген таасири, Кыргыз Республикасында өндүрүлгөн электр энергиясын керектөөлөргө жеткирүүнүн финансылык эсебин баалоо жана энергетика тармагындагы ишканалардын финансылык эсебин өркүндөтүү маселелери каралган. Жүргүзүлгөн изилдөөлөр экономиканын артыкчылыктуу тармактары катализациялоочу элементтер, экономикалык өз ара мамилелердин потенциалдуу кубаттуулуктары катары экономиканын калган тармактарын жана коомдун социалдык чөйрөсүн өнүгүүнүн жогорураак тепкичине тартуусу керек экендигин көрсөтөт. Дал ушул жагдай экономикадагы артыкчылыктарды тандоонун негизги критерийи катары болуусу керек, анткени Кыргыз Республикасынын экономикасынын отун-энергетика секторун артыкчылыктардын доминантасына кошуу керек. Бул тыянак ата-мекендик экономиканын артыкчылыктуу тармактарынын маселелерин практикалык ишке ашыруу кандай гана болбосун энергетиканы чарпып өтө тургандыгына негизделген. Башка сөз менен айтканда, энергетикалык көйгөйдү чечүү башка тармактардын натыйжалуу өсүүсүнүн катализатору болуп калат. Жогоруда айтылган көз карашты Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын терс абалынын түпкү себептери жана белгилерине талдоо жүргүзүшкөн жана алар жөнүндө тыянак чыгарышкан эксперттер да бөлүшүшөт. Алардын ою боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсүнүн негизги артыкчылыгы болуп республиканын экономикасынын отун-энергетика секторундагы инновациялык-инвестициялык жараян калуусу керек. Жекече алганда алар биздин республика өтө бай жана арзан, ошол эле учурда болгону 10%ы гана өздөштүрүлгөн суу-энергетикалык ресурстарга ээ (потенциалы – жылына 142 млрд. кВт/саат), нефть менен газды өндүрүүнүн анча чоң эмес көлөмдөрү жана көмүрдүн өздөштүрүлө элек олуттуу камдоосунун (6,7 млрд.т.) бар экендиги менен мүнөздөлөөрүн белгилешет.

Кыргыз Республикасынын электр энергетикасы экономиканын реалдуу секторунун негизги тармагы болуп, анын үлүшүнө ИДП нын 5,5%ы, өнөр жайдын дүң продукциясынын 16%ы туура келет. Бүгүнкү күндө КР нын суу ресурстарынын бардык потенциалдуу камдоолорунун өздөштүрүлүү деңгээли орточо тартипте 10%ды түзөт, анын ичинен өздөштүрүлүүнүн эң чоң деңгээлине Нарын дарыясынын бассейни ээ – анын төмөнкү агымында жайгашкан Токтогул ГЭСтеринин каскадында электр энергиясын иштеп чыгуу жана анын кубаттуулугу дээрлик 50%ды түзөт.

Кыргызстандын дарыяларынын энергетикалык потенциалы жылына 140 тан 160 ка чейинки кВт/саатты түзүп, суу энергетикасынын негизи болуп саналат.

Тармактагы бүгүнкү күндөгү көйгөйлөр: менчикти коргоо укугу чөйрөсү, аракеттеги тарифтик саясаттын кемчилдиктери, реформанын жүрүшүнүн басандоосу, жемкордук схемалар жана энергетикага сырткы инвестицияларды тартуунун алсыздыгы. Инфратүзүмдүк көйгөйлөр: энергия менен камсыз кылуунун ишеничтүү эместиги жана энергетика секторун

кайра жаңылоонун жана өнүктүрүүнүн зарылдыгы, начар абалдагы жол тармагы, жергиликтүү деңгээлдеги негизги инфратүзүмдүк кызматтардын жоктугу.

Учурдагы шарттарда экономикалык божомолдор энергетика тармагынын өнүктүрүүнүн мүмкүн болгон максаттарын аныктоо, узак мөөнөттүү, орто мөөнөттүү жана утурумдук пландардын көбүрөөк ыктымалдуу жана экономикалык натыйжалуу варианттарын иштеп табуу, экономикалык жана техникалык саясаттын негизги багыттарын негиздөө, кабыл алынып жаткан чечимдердин жана учурда аткарылып жаткан ар бир иш-чаралардын натыйжаларын алдын ала көрүү үчүн зарыл. Учурдагы коомдун прогрессинин негизги максаты жана зарыл болгон шарты, узак мөөнөттүү келечектеги абсолюттук улуттук артыкчылык болуп адамды өнүктүрүү саналат. Адамдардын жумушка жөндөмдүүлүгүн калыбына келтирүү, ден-соолугун колдоо жана бекемдөө маселеси мамлекет үчүн эң маанилүү маселелеринин бир болгон жана боло берет. Ушуга байланыштуу энергетика тармагын өнүктүрүү удукттун саламаттыгына олуттуу таасирин тийгизген факторлордун бири болуп саналат.

Экономикалык божомолдоону өнүктүрүүдөгү, иштелип чыгылып жаткан божомолдордун ишенимдүүлүгүн жогорулатуудагы маанилүү роль каалагандай түрдөгү объекттердин өнүгүү божомолун иштеп чыгуунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана жолдорун окуп-үйрөнгөн колдонмо илимий дисциплинага – прогностикага, анын ичинде анын тармагы болгон экономикалык прогностика тиешелүү. Ошентип, чарба жүргүзүүнүн заманбап шарттары божомолдоо фронтун максималдуу түрдө кеңейтүүнү, божомолдорду иштеп чыгуунун методологиясын жана усулун андан ары өркүндөтүүнү талап кылат. Тармактын түптөлүү жана өнүгүү жараяндарынын божомолунун деңгээли канчалык жогору болсо, бул жараяндарды пландаштыруу жана башкаруу ошончолук натыйжалуу болот.

Кыргыз Улуттук энергохолдинг компаниясы акционердик коомунунун финансылык отчеттуулуктарынын маалыматтарынын негизинде электр энергиясын акыркы 5 жыл ичинде керектөөнүн көлөмү жөнүндөгү маалыматтарды чагылдырган төмөнкү таблица иштелип чыгылды:

1-таблица.

Өндүрүлгөн электроэнергиянын керектөөсүнүн көлөмү (млн. квт/саат)

Нарын каскадында өндүрүлгөн электр энергиясынын керектелгени, баары (у)	2013	2014	2015	2016	2017
	49236,8	52874,9	71081,7	83159,7	81676,3
Баткен областы (x ₁)	4021,4	4201,3	5927,1	7060,4	6858,1
Жалал-Абад областы (x ₂)	8660,2	9495,1	12612,2	13964,1	15402,0
Ыссык-Көл областы (x ₃)	6067,0	6361,7	8773,3	10692,9	9794,2
Нарын областы (x ₄)	5206,6	5446,7	7208,8	9639,8	9081,9
Ош областы (x ₅)	9825,3	10798,8	16055,9	17954,7	16729,5

Талас областы (x ₆)	3058,8	3174,5	3573,9	4463,5	4568,9
Чүй областы (x ₇)	12122,5	13104,9	16505,3	18942,2	18808,6
Казахстандын субъекттери (x ₈)	72,4	66,2	83,0	78,4	79,2
Өзбекстандын субъекттери (x ₉)	202,6	225,7	342,2	363,7	353,9

(Булагы: Автор тарабынан изилдөөнүн негизинде түзүлдү)

Диссертациялык изилдөөдө Түштүк аймагы боюнча электр энергиясын керектөөнүн маалыматтарын жалпы жыйынтыгында Кыргызстандын энергетика тармагынын ишин оптималдаштыруу максатында карайбыз.

2-таблица.

Түштүк аймагы боюнча электр энергиясын керектөө (миң. квт/саат)

Нарын каскадында өндүрүлгөн электр энергиясынын керектелгени, баары (y)	2013	2014	2015	2016	2017	Орточо маниси
	22709,5	24720,9	34937,4	39342,9	39343,5	32150,84
Баткен областы (x ₁)	4021,4	4201,3	5927,1	7060,4	6858,1	5613,68
Жалал-Абад областы (x ₂)	8660,2	9495,1	12612,2	13964,1	15402,0	12026,72
Ош областы (x ₃)	9825,3	10798,8	16055,9	17954,7	16729,5	14272,84
Өзбекстан субъекттери (x ₄)	202,6	225,7	342,2	363,7	353,9	297,62

(Булагы: Автор тарабынан изилдөөнүн негизинде түзүлдү)

Бул таблицадагы маалыматтардын негизинде караганда энергохолдинг компанияларында иштелип чыгып керектелген электр энергиясынын көлөмү Баткен, Жалал-Абад жана Ош областтары, ошондой эле Өзбекстандын субъекттери тарабынан керектелген электр энергиясынан көз каранды болгон көптүктүк регрессия түрүндө берилет. Көптүктүк регрессия теңдемесин түзүү моделдин спецификациясы жөнүндөгү маселени чечүүдөн башталат. Ал маселелердин эки алкагын: факторлорду тандап алуу жана регрессия теңдемесинин түрүн тандоо маселелерин өз ичине камтыйт.

Диссертацияда каралып жаткан энергетика тармагынын ишканасында бухгалтердик эсепти компьютерлештирүүгө өтө чоң көңүл бурулган. Бул атаандаштыктын жогору деңгээлине ээ болгон заманбап экономикалык чөйрөдө бухгалтердик эсепти жүргүзүүнү жеңилдетүү жана тездетүү рынокто ийгиликтүү иштөөнүн милдеттүү элементи болуп саналгандыгы менен байланыштуу. Бухгалтердик эсепти жүргүзүү үчүн ишканада колдонулуп жаткан 1С Бухгалтерия программасы түздөн-түз энергетика тармагынын ишканасында эсепке алууну жүргүзүүгө ылайыкташтырылган. Жогоруда айтылгандардан бухгалтердин автоматташтырылган жумуш орду анын жумушунун натыйжалуулугун бир далай жогорулатууга мүмкүнчүлүк берээри көрүнүп турат. 1С Бухгалтерия программасын колдонуу бухгалтердик эсепти жүргүзүүнүн жөнөкөйлөтүп, анын сапатын көтөрөт.

Бухгалтердик эсепти жана отчеттуулукту моделдөө комплекстүү маалыматтык тутумдун курамдык элементи катары каралат, эсепке алуучулук жана аналитикалык жараяндар башкаруунун жалпы жараянынан бөлүнүп каралбайт, анда бизнести пландоодон баштап натыйжаларды талдоого чейинки толук рыноктук цикл ишке ашырылат.

3-таблица

Энергетика тармагында бухгалтердик эсепти өркүндөтүүнүн негизги жолдору

Багыттар	Иш чаралар
Эсепке алуунун жана талдоонун методологиясы жана усулу	<ul style="list-style-type: none"> • эсепке алуунун ишенимдүүлүгүн, ыкчамдуулугун көтөрүү; • энергетика тармагынын ишканаларынын ишин башкаруучулук эсепке алууну түптөө; • талдоону ички жана сырткы, божомолдук мүнөзгө жана көп варианттуу ыктоого бөлүү.
Эсепке алуу менен талдоонун келечеги жана аларды энергетика тармагынын ишканаларынын ишин башкаруу муктаждыктарына колдонуу	жыйынтыктоочу маалыматты алуу мезгили салыштырмалуу узак (ай, квартал, жыл), ушуга байланыштуу эсепке алынуучу маалыматтын ыкчамдуулугу жана кирүүчү маалыматтарды ишкананын өзүн башкаруунун деңгээлдеринен жана субъекттеринен көз каранды түрдө тандоону камсыз кыла албаган мезгилдүү жана жылдык отчеттуулукту түзүү программасына ылайык филтрлөө жоголот.
Энергетика тармагынын ишканаларынын ишин талдоону жүргүзүү үчүн кеңирирээк маалыматтык базаны колдонуу	Энергетика тармагынын ишканаларынын ишинин маалыматтык базаларын, анын ичинде статистикалык жана башка эсептен сырткары маалыматтарды кеңейтүү мүмкүнчүлүгү

(Булагы: Автор тарабынан изилдөөнүн негизинде түзүлдү)

“Өндүрүлгөн электр энергиясын керектөөлөргө жеткирүүнүн финансылык эсебин жана аудитин уюштуруу” деп аталган жумуштун экинчи баында Кыргызстандын энергетика тармагынын экономикалык субъекттерин финансылык отчеттуулуктун стандарттарын айкалыштыруунун контекстинде эсептик-маалыматтык камсыздоо, алардын активдеринин түптөлүү булактарынын финансылык эсебин уюштуруунун аракеттеги практикасы жана энергетика тармагындагы ишканалардын активдерин аудитөөнү уюштуруу маселелери каралган. Бухгалтердик эсепти реформалоо жана финансылык отчеттуулукту түзүү бухгалтердик отчеттуулукту түзүүнүн эрежелери менен жолдорун жакындатуу үчүн эмес, көбүрөөк аны колдонуучулардын бардыгына чарба жүргүзүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун ички жана сырткы факторлорун издөө үчүн бирдей маалыматтык шарттарды түзүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү бул отчеттуулуктун маалыматтык-аналитикалык маалыматтарын алуу үчүн жүргүзүлөт.

Диссертациялык изилдөөлөр электр энергиясын иштеп чыгуу финансылык эсепти тургузууга таасир этүүчү өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ экендигин көрсөттү. Биринчи кезекте бул өндүрүш режими менен энергияны керектөөнүн арасындагы үзгүлтүксүз байланыш, электр энергиясын

берүүнүн ылдамдыгынын чоңдугунан бул жараяндардын убакыт боюнча бири-бирине дал келүүсү. Энергияны керектөө анын өндүрүлүүсүн лимиттейт. Энергия өндүрүүдө даяр продукциялардын кампалары болбойт. Тармакта аягына чыга элек өндүрүш жок. Энергияны керектөө сутка ичинде, ай ичинде, квартал ичинде термелет. Бул ичине бардык электр станциялары кошулган бирдиктүү энергетика алкагын түзүү зарылчылыгын жаратат жана муну менен энерго тутумда кубаттуулуктун резерви түзүлөт. Ошентип, керектөөчүлөрдү энергия менен үзгүлтүксүз жабдуу камсыз кылынат.

ГЭСтерде сарптоолорду эсепке алуу 3 баскыч (цехтер) боюнча жүргүзүлөт: гидротехникалык, машиналык (турбиналык), электрдик. Энергетика тармагынын ишканаларындагы финансылык эсептин объекттери болуп энергияны иштеп чыгуудан жана аны берүүдөн турган энергия өндүрүүнүн стадиялары саналышат. Бул шарттарда электр энергиясын сатуудан түшкөн акчаны алуунун финансылык эсеби олуттуу мааниге ээ. Алсак, ар бир уюм үчүн өтө маанилүү маселе болуп электр энергиясын сатуунун бухгалтердик эсеби менен кошо ыкчам эсебин да жүргүзүү саналат. Энергетика тармагы электр энергиясын өндүрүү жана аны керектөөчүлөргө жеткирүү боюнча анык бир өзгөчөлүккө ээ жана бухгалтердик эсепти жүргүзүү тиешелүү түрдө ушул өзгөчөлүктү эсепке алуу менен жүргүзүлөт. Жогоруда белгиленгендей, тармак төмөнкү спецификага ээ:

- өндүрүлгөн продукция физикалык массага жана буюмдук формага ээ эмес;
- электр энергиясынын абсолюттук көлөмүн каттоо атайын ченөөчү приборлордун жардамында жүргүзүлөт;
- электр энергиясын өндүрүү менен сатуу убктылары дал келишет;
- электр энергиясы дээрлик жыйналбайт жана дароо эле сатып алуучуларга жөнөтүлөт;
- электр энергиясын аралыкка берүү атайын берүүчү түзүлүштөрдүн жардамында ишке ашырылат.

Өндүрүштү жана технологиялык жараянды уюштуруудагы саналып өтүлгөн ушул өзгөчөлүктөр өз кезегинде эсепке алууну жана экономикалык талдоону тургузууга олуттуу таасирин тийгизет. Булар төмөнкүлөр:

- маалымат негизинен энергияны каттоо боюнча көзөмөлдөөчү-ченөөчү приборлордун көрсөткүчтөрүнө негизделет;
- бухгалтердик эсеп менен тең катарда ыкчам-техникалык эсепти да жүргүзүү талап кылынат жана көптөгөн баштапкы бухгалтердик регистрлер ыкчам-техникалык эсептин маалыматтарынын негизинде түзүлөт;
- продукцияны кампалык, сандык-суммардык эсепке алуу дээрлик жок жан атиешелүү түрдө бухгалтердик эсеп ушул фактты эсепке алуу менен тургузууга регламенттешкен;
- сандык эсеп кВт/саат менен жүргүзүлөт;
- электр энергиясын сатууну эсепке алуу жөнөтүүчүлөр менен эсептешүү менен биргеликте жүргүзүлөт, себеби электр энергиясын сатып алуунун жана аны керектөөчүлөргө жеткирүүнүн эсеби бир эле убакта жана ыкчам түрдө

ылайык келүү жана гармонияда жүргүзүлүүсү керек;

- сатууну эсепке алган ага бухгалтер бир эле убакта электр энергиясын жеткирүүчүлөр менен эсептешүүнүн эсебин да жүргүзөт;

- финансылык көзөмөл жана аудит боюнча Мамлекеттик агенттиги тарабынан каралган жана сунушталган, кардарларга жөнөтүлгөн даяр продукцияны, товарларды жана продукциянын сатылуусун эсепке алуу үчүн арналган көптөгөн бухгалтердик регистрлер колдонулбайт;

- чарба жүргүзүүчү субъект дебитордук карыздын өтө чоң суммасынын жана дебиторлордун бар болуусу менен мүнөздөлөт.

Энергетика тармагынын ишканаларынын активдерин түптөө булактарынын бардык элементтеринин финансылык эсебин уюштуруунун иштеп жаткан практикасын окуп-үйрөнүү алардын төмөнкү бир нече стандарттарда каралып жаткандыгын көрсөттү: КОЭАС 8 “Мезгил ичиндеги таза пайда же зыян, фундаменталдуу каталар жана эсептик саясаттагы өзгөрүүлөр”. КОЭАС 20 “Мамлекеттик субсидияларды эсепке алуу жана мамлекеттик жардамдын маалыматтарын ачып көрсөтүү”, КОЭАС 33 “Акцияга болгон пайда” ж.б. Бул стандарттардын киргизилгендигине карабастан, энергетика тармагынын ишканаларынын активдерин түптөө булактарын эсепке алууну уюштуруу аягына чыга элек, себеби бул стандарттар энергетика тармагынын ишканаларынын активдерин түптөө булактарын баланстын беренелеринде чагылтуунун маңызын жана эрежелерин толук өлчөмдө ачып көрсөтө алышпайт. Ушуга байланыштуу, энергетика тармагынын ишканаларынын активдерин түптөө булактарын эсепке алуу жараянында биз диссертацияда эсептегичтердин типтүү планынын негизинде спецификаны жана түзүмдүк же методологиялык өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен синтетикалык эсептегичтерден экинчи тартиптеги эсептегичтерди түзүү аркылуу субэсептегичтердин адистештирилген тизмесин колдонууну сунуштайбыз.

4-таблица – Энергетика тармагынын ишканаларынын өздүк капиталын эсепке алуу боюнча эсептегичтердин адистештирилген тизмеси

Бухгалтердик эсептин эсептегичтеринин планы тарабынан сунушталгандар		Өздүк капиталды эсепке алуу үчүн сунушталуучу эсептегичтер	
18.01.02-жылдагы Эсептегичтердин планы боюнча эсептегичтин №	18.01.02-жылдагы Эсептегичтердин планы боюнча эсептегичтин аталышы	Эсепте- гичтин номери	Эсептегичтин аталышы
5100	Уставдык капитал	5100	Уставдык капитал
5110	Жөнөкөй акциялар	5110	Негизги капитал
5120	Привилегияланган акциялар	5120	Жүгүртүүдөгү капитал
5130	Уставдык капиталдын калган баары	5130	Уставдык капиталдын калган баары
5191	Сатып алынган өздүк акциялар	5140	Активдерди кайра баалоо

<u>5200</u>	<u>Башка бардык капитал</u>	5150	Активдерге түзөтүү киргизүү
5210	Кошумча төлөнгө капитал	<u>5200</u>	<u>Кошумчаланган капитал</u>
5220	Активдерди кайра баалоо боюнча түзөтүүлөр	5210	Салынган капитал
5230	Курстук айырмачылыктар	5220	Кошумчаланган капиталдын калган баары
<u>5300</u>	<u>Бөлүштүрүлбөгөн пайда</u>	5230	Авансталган капитал
<u>5400</u>	<u>Резервдик капитал</u>	<u>5300</u>	<u>Резервдик капитал</u>
		5310	Күмөндүү карыздар боюнча резервдер
		5320	Борбордук банкка салынган салымдардын баасыздалуусуна карата резервдер
		5330	Материалдык баалуулуктардын наркынын төмөндөөсүнө карата резервдер
		5340	Резервдик капиталдын калган баары
		<u>5400</u>	<u>Бөлүштүрүлбөгөн пайда</u>

(Булагы: Автор тарабынан түзүлгөн).

Кыргызстандын практикасында колдонулуп жаткан жана 4-таблицага кирбей калган бөлүштүрүлбөгөн пайданы эсепке алууга келсек, ал корпоративдүү ишканаларда болуп жаткан чыныгы жараяндарды жетишээрлик толук чагылдыра албайт. Алсак, бул берене боюнча отчеттуулукта бөлүштүрүлбөгөн пайданын кайсыл бөлүгү отчеттук мезгил ичинде, ал эми кайсыл бөлүгүн мурунку өткөн мезгилдерде алынгандыгын көрүүгө мүмкүн эмес. Биз мындай маалыматтын болуусу уюмдун өзү, ж.б. кызыкдар жактар үчүн зарыл деп эсептейбиз. Өткөн мезгилдерде таза пайда алышкан ишканалар түрдүү себептер менен отчеттук жылда зыян тартып калуусу же тескерисинче, акыркы отчеттук мезгилдеги оң жактуу натыйжа өткөн жылдардын бардык жабылбаган зыяндарын жаап кетүүсү мүмкүн. Мындан сырткары, эсептегичтин аталышы анын мазмунуна туура келбейт. Ошондой эле чарба жүргүзгөн субъекттердин ишмердүүлүгүнүн натыйжаларын алдын ала айтууга мүмкүн эместигин да эске алуу зарыл, б.а. натыйжа оң же терс жактуу болуп калуусу мүмкүн. Саналып өтүлгөн ушул кемчилдиктерден келип чыгуу менен диссертациялык изилдөөдө 5300 “Бөлүштүрүлбөгөн пайда” эсептегичинин аталышын “Бөлүштүрүлбөгөн пайда (жабылбаган зыян)” деп өзгөртүүнү, ошондой эле ага 5310 “Өткөн жылдардагы бөлүштүрүлбөгөн пайда (жабылбаган зыян)” жана 5320 “Отчеттук жылдагы бөлүштүрүлбөгөн пайда (жабылбаган зыян)” деген эки субэсептегичти ачууну сунуш кылабыз.

Биздин көз карашыбызча, эсептегичтин аталышын тактоо, энергетика тармагынын ишканаларынын өздүк капиталын эсепке алуу жараянында бул

субэсептегичтерди киргизүү жана суммалардын калдыктарын бухгалтердик баланска чыгаруу бухгалтердик отчеттуулуктун тактыгын жана аналитикалуулугун жогорулатат.

Бухгалтердик илимдин өнүгүү учурундагы баскычта ички чарбалык көзөмөл, көп сандаган анын аспекти жана багыттары боюнча комплекстүү илимий-практикалык иштелмелердин жетишпестиги менен мүнөздөлөт. Ата мекендик экономикалык субъекттер үчүн жаңы болгон ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн пайда болуусу, артыкчылыктардын сатуу функциясы тарабына алмашуусу өндүрүш чөйрөсүн изилдөөнүн предмети катары бир аз четке сүрүп койду. Ушуга байланыштуу өндүрүш жараянын жана анын натыйжаларын ички чарбалык көзөмөлдү уюштурууну өнүктүрүүгө багытталган илимий иштелмелер чөйрөсүндө анык бир боштук байкалат. Ошону менен бирге, кыргыз экономикасында орун алган импорттук товарлардын кескин кымбаттоосун жараткан жагдай рынокту толтуруу үчүн ата мекендик өндүрүштү өнүктүрүүнүн зарылдыгын шарттайт. Ошондуктан да чарба жүргүзүүчү субъекттердин ички чарбалык көзөмөлдүн уюштуруучулук механизмин өркүндөтмөйүнчө мүмкүн эмес болгон өндүрүштүк ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу жолдорун иштеп чыгуу боюнча маселелер кайрадан курч түрдө пайда болду.

Аудиттин актуалдуу жана дискуссиялык маселелеринин бири болуп анын постулаттарын – тескериси далилденмейинче чындык катары кабыл алынуучу аксиомалык жоболорун аныктоо саналат. Постулаттар илимдин жана илимий дисциплиналардын негизинде жатышат. Алар каалагандай илимий теорияны өнүктүрүү үчүн зарыл болгон нерсе, андан аркы логикалык курулуштар үчүн баштапкы өбөлгөлдөр жана сунуштар, база болуп саналышат. Пайдубалдык постулаттарды негиз катары кабыл алуу менен таталыраак маселелерди түшүнүүгө болот. Постулаттардын чындыгы талашсыз түрдө далилденүүсү мүмкүн болбогон учурда деле алар чындык катары болуусу керек. Каалагандай постулаттар же аксиомалар билимдин өнүгүү жараянында өзгөрүүлөргө кабылуусу мүмкүн, себеби алар акыркы инстанцияда чындык эмес болуп саналышат.

Аудитте постулаттын ролу өтө чоң. Алар аудиттик ишмердүүлүктүн багыттарын орнотуучу аудиттик стандарттардын мазмунун түшүнүүгө жардам беришет.

Аудит чөйрөсүндөгү адистердин, тактап айтканда профессорлор В.П.Суйцтун, Я.В.Соколовдун, А.Д.Шереметтин, Д.А.Ендовицкийдин көз караштарын ар тараптан окуп-үйрөнүү менен төмөнкү постулаттар энергетика тармагынын ишканалары үчүн көбүрөөк негиздүү жана туура болуп саналышат деп эсептейбиз:

1. Финансылык отчеттуулук жана финансылык маалыматтар текшерилүүсү мүмкүн.
2. Кызыкчылыктардын мүмкүн болгон кагылышуулары.
3. Верификациялоо мүмкүнчүлүгү.
4. Отчет туура эмес түзүлгөн.

5. Финансылык маалыматты текшерүү көз карандысыз ойду туюнтуу максатында жүргүзүлүп жатса, анда аудитордун ишмердүүлүгү анын өзүнүн гана ыйгарым укуктары менен регламенттелет.

6. Эч ким ката тыянактардан эркин эмес.

7. Аудитордун ою анын кызыкчылыктарынан көз каранды.

8. Отчеттук маалыматтардын объективдүүлүгү ички көзөмөлдүн натыйжалуулугуна түз пропорциялаш.

9. Ар бир кийинки текшерүү мурункусунун баалуулугун төмөндөтүүсү мүмкүн жана аз маалыматтуу.

10. Аудитордун ар бир сөзү анык бир даражадагы ишенимдүүлүккө ээ.

11. Мурунку маалыматтын баалуулугу.

12. Жалпы кабыл алынган бухгалтердик принциптердин удаалаштыгы.

Постулаттарды билүү жана аны күнүмдүк практикада колдонуу аудиттин максатын жана техникасын, аудиттик стандарттардын мазмунун жакшыраак түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Аудиттик стандарттарды долбоорлоодо алардын негизине колдонулуусу энергетика тармагынын ишканаларынын аудиттик ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугуна оң тасирин тийгизүүчү так аныкталган постулаттардын тутуму коюлган болуусу керек. Аудиттин теориясы менен практикасы дегенде аудиттик процедуралардын негизги эрежелерин жана негиз салуучу принциптерин түшүнөбүз. Аудиторлордун жана аудиттик фирмалардын көпчүлүгү текшерүүнү жүргүзүүгө болгон ыктоону аныктаган стандарттардын пакетине ээ эместигин жана аны иштеп чыгууга умтулбай жаткандыгын да белгилей кетүүгө мажбурбуз. Текшерүүлөрдүн жогору сапатын камсыз кылуудагы, алардын жыйынтыктарынын натыйжалуулугун жогорулатуудагы, аудиттик иштин эмгек сыйымдуулугун азайтуудагы, аудиттик практикада текшерүүнүн жаңы технологияларын жана усулдарын колдонуудагы ички стандарттардын маанисин эсепке алуу менен энергетика тармагынын ишканаларынын ички аудитинин стандарттарын иштеп чыгуу талап кылынат.

Ички аудиттин стандарттарына коюлган негизги малаптар төмөнкүлөр:

- максатка ылайыктуулугу (стандарттарды иштеп чыгууда алардын практикалык пайдасын, актуалдуулугун жана артыкчылыктуулугун эсепке алуу керек);

- алгылыктуулугу жана карама-каршы эместиги (ички аудиттин ар бир кийинки стандарты аракеттеги стандарттарга таянган болуусу, нормативдик документтер менен макулдашуулукту жана башка ички стандарттар менен өз ара байланышты камсыз кылуусу керек);

- логикалык түзүмдүүлүк (бүтүндүүлүгү, формулировкалардын тактыгы жана баяндоонун айкындыгы);

- толуктугу жана деталдаштырылгандыгы (үйрөнүлүп жаткан бардык маанилүү маселелерин камтуунун толуктугу);

- терминдердин базасынын бирдиктүүлүгү.

5-таблица Энергетика тармагындагы ишканалар үчүн ички аудиттин стандарттары

Стандарт-тардын номерлери	Бөлүмдөрдүн жана стандарттардын аталышы
020-029	Жоопкерчилик
020	Аудиттин максаттары жана негизги принциптери
021	Ишкананын, филиалдарынын, бөлүмдөрүнүн жетекчилиги менен баарлашуу
022	Ишкананын ички аудитин документтештирүү
023	Аудитти өткөрүүдө нормативдик актыларды карманууну текшерүү
030-039	Энергетика тармагынын ишканаларынын финансылык ишмердүүлүгүн пландаштыруу
030	Энергетика тармагынын ишканаларынын ички аудитин пландаштыруу
031	Энергетика тармагынын ишканаларынын ички аудитинин объекттерин үйрөнүү жана баалоо
032	Энергетика тармагынын ишканаларынын ички аудитинин маанилүүлүгү жана андагы тобокелдерди баалоо
033	Маалыматтарды компьютердик иштетүү шарттарындагы аудит
050-059	Аудиттик далилдөөлөр
050	Аудиттик тандоо
051	Аудиттик далилдөөлөр
052	Ички аудиттин объекттеринде тартип бузуулар, бурмалоолор аныкталган учурдагы аудитордун иш аракеттери
053	Бзалык жана салыштырылуучу көрсөткүчтөрдүн баштапкы аудити
070-079	Ички аудиттин аягына чыгуусун стандартташтыруу
070	Ички аудиттин жыйынтыктарын сырткы аудит үчүн даярдоо
071	Аудитордун аудиттин жыйынтыгы боюнча ишкананын, филиалынын, бөлүмүнүн жетекчисине берген кат жүзүндөгү маалыматы
072	Ички аудит кызматынын отчету

(Булагы: Автор тарабынан изилдөөнүн негизинде түзүлдү)

Биздин оюбузча, бул стандартты колдонуу ички аудит кызматынын кызматкерлеринин күнүмдүк милдеттерин аткаруудагы, кесиптик компетенттүүлүктүн жогорку деңгээлине болгон умтулуусундагы

жоопкерчилигин жогорулатат. Энергетика тармагынын ишканаларынын ички аудит кызматынын текшерүүнүн жыйынтыгы боюнча жазылган кат жүзүндөгү отчету энергетика тармагынын ишканасынын да, анын филиалынын да, бөлүмүнүн да жетекчилигине берилүүсү керек.

“Ишкананын электр энергиясына болгон сарптоолорун жана анын ишинин натыйжалуулугун талдоонун уюштуруучулук усулдук аспектери жана энергетика тармагынын субъекттеринин продукциясынын өздүк наркынын түзүмүн оптималдаштыруунун заманбап ыкмалары” деп аталган жумуштун үчүнчү бөлүгүндө энергетика тармагынын ишканаларынын сарптоолоруна жана ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугуна талдоо жүргүзүүнү усулдук изилдөө жана сунуштамалар, электр энергиясынын өздүк наркын жана анын рентабелдүүлүгүн жакшыртуу боюнча усулдук сунуштамалары жана электр энергиясына болгон сарптоолордун түзүмүн моделдөөнүн базасында оптималдаштыруу каралган.

Жалал-Абад жогору чыңалуудагы электр тармактары ишканасынын (ЖАЖЧЭТИ) чарбалык ишмердүүлүгү жана анын өнүгүүсү өзүн-өзү каржылоонун анализи жасалды жана баа берилди. Бухгалтердик баланстын маалыматтары боюнча өздүк финансылык ресурстардын жетишпестиги учурунда карызга алынган каражаттардын эсебинен ишке ашырылган рыноктун шарттарында ишкананын финансылык көз карандысыздыгы өтө олуттуу аналитикалык мүнөзгө ээ болот. Өздүк каражаттардын булактарынын камдоолору – бул Жалал-Абад жогору чыңалуудагы электр тармактары ишканасынын өздүк каражаттары карызга алынган каражаттардан көп болгон шарттагы финансылык туруктуулугунун камдоосу. Финансылык туруктуулук ишкананын активдериндеги өздүк жана карызга алынган каражаттардын катышы, чарбалык ишмердүүлүгүнүн натыйжасындагы өздүк каражаттардын жыйналуу темпи, ишкананын узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү милдеттенмелеринин катышы боюнча, ишкананын материалдык айлануу каражаттары менен жетишерлик камсыз болуусу, материалдык айлануу каражаттарынын өздүк булактар тарабынан жетишээрлик камсыз болуусу менен бааланат.

ЖАЖЧЭТ ишканасынын Финансылык абал жөнүндөгү отчетунун жана Финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүнүн натыйжалары жөнүндөгү отчетунун маалыматтарынын негизинде финансылык-чарбалык ишмердүүлүктүн натыйжалуулугун көрсөтүүчү 2015-2016-2017-жылдар ичиндеги рентабелдүүлүк көрсөткүчтөрүн эсептөөнү чагылдырсак, төмөндөгүдөй тыянакка келебиз.

6-таблица – ЖАЖЧЭТ ишканасынын 2015-2016-2017-жылдардагы маалыматтарынын негизинде сатуулардын рентабелдүүлүгүн талдоо (миң сом).

Көрсөткүчтөр	Жылдар			2017-жылдын суммасындагы башка жылдарга салыштырмалуу четтөөлөр		2017-ж. башка жылдарга салыштырмалуу өзгөрүү темпи	
	2015	2016	2017	2015	2016	2015	2016
Түшкөн акча	290636,7	340772,5	413074,4	122437,7	72301,9	142	121
Дүң пайда	167474,1	204258,5	254080,2	86606,1	49821,7	152	124
Таза пайда	22320,1	54089,3	129253,0	106932,9	75163,7	579	239
Толук өздүк нарк	197648,0	213232,3	237850,3	40202,3	24618,0	120	112
Амалдык пайда	56510,4	92020,8	136010,0	79499,6	43989,2	241	148
Дүң пайданын коэффициенти	57,6	59,9	61,5	3,9	1,6	107	103
Таза пайданын коэффициенти	7,7	15,9	31,3	23,6	15,4	407	197
Сатуулардын рентабелдүүлүк коэффициенти	19,4	27,0	32,9	13,5	5,9	169	122
Негизги ишмердүүлүктүн рентабелдүүлүк коэффициенти	28,6	43,2	57,2	28,6	14,0	200	133

(Булагы: Автор тарабынан изилдөөнүн негизинде түзүлдү)

Рентабелдүүлүктүн каралып жаткан мезгил ичиндеги таблицада келтирилген бардык көрсөткүчтөрү оң мааниге ээ, себеби уюм тарабынан сатуудан да, ошондой эле ушул мезгил ичиндеги бүтүндөй финансылык-чарбалык ишмердүүлүктөн да пайда алынган. Өтө жогору рентабелдүүлүк 2017-жылда болуп жатат. 2015-жылдан 2017-жыл ичиндеги дүң пайданын рентабелдүүлүк коэффициенти 3,9 га же 6,7%га өстү. Көрсөткүчтүн өсүүсү ишкананын негизги ишмердүүлүктү жүргүзүүсүнүн натыйжалуулугу күбөлөндүрөт. Бул 2017-жылдын аягында сатылган продукциянын 1 сомунда 61 тыйын өлчөмүндөгү дүң пайда бар дегенди түшүндүрөт. Эки жыл ичиндеги таза пайданын рентабелдүүлүк коэффициенти 307,4%га өсүп, 2017-жылдын аягындагы сатылган продукциянын 1 сомуна 31 тыйын таза пайда туура келди. Сатуулардын рентабелдүүлүк коэффициенти 69,3%га көбөйүп, ал эми негизги ишмердүүлүктүн рентабелдүүлүк коэффициенти эки эсеге чоңойду.

Өздүк нарктын түзүмүнүн комплекстүүлүгү жана оптималдуулугу принциптери жана тиешелүү түрдө кабыл алынуучу чечимдер Жалал-Абад жогорку чыңалуудагы электр тармактар ишканасынын ишмердүүлүгүн өркүндөтүүдө түздөн-түз теориялык жана практикалык мааниге ээ. Аталган

принциптерди ишке киргизүү өзүнүн иштелип чыгуусунун негизинде экономика-математикалык моделди иштеп чыгууну жана электр энергиясынын өздүк наркынын түзүмүнүн оптималдуулук критерийлеринин тутумун негиздөөнү талап кылат. Өздүк нарктын түзүмүн оптималдаштырууну экономика-математикалык моделдөөнүн эрежелерин Жалал-Абад жогорку чыңалуудагы электр тармактар ишканасынын сырткы чөйрөсүнүн өзгөрүүлөрүн эсепке алуу менен колдонуу анын өндүрүштүк мүмкүнчүлүктөрүн аныктоого, ресурстарды максималдуу пайдаланууну камсыз кылууга, өндүрүштүк-чарбалык ишмердүүлүктүн экономикалык натыйжаларын баалоого мүмкүнчүлүк берет. Ушул шарттарда ишкананын электр энергиясынын өздүк наркынын түзүмүн оптималдаштыруунун илимий түрдө негизделген ыкмаларын пайдалануу ишкананын активдеринин түптөлүү булактарын натыйжалуу колдонууну, объективдүү рыноктук шарттарга көнүгүүнү, стратегиялык пландарды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн, атаандаштык позицияларын акыркы керектөөчүлөрдүн суроо-талаптарына ийкемдүү таасирденүүнүн эсебинен күчөтүүнү камсыз кылат. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында алынган, моделдөөнүн базасында табылган өздүк нарктын түзүмүн оптималдаштыруунун божомолдору талданып жаткан ишкана пайданын көлөмүн электр энергиясынын өздүк наркын төмөндөтүүнүн эсебинен көбөйтүү боюнча анык бир потенциалга ээ экендигин көрсөттү.

ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Энергетика тармагынын ишканаларында финансылык эсепти уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн жана алар менен шартталган маалыматтык камсыздоону керектөөнү изилдеп туруп, диссертациялык жумушта төмөнкүлөрдү белгилөө зарыл: маалымат негизинен энергияны каттоо боюнча көзөмөлдөөчү-ченөөчү приборлордун көрсөткүчтөрүнө негизделет, ошондуктан бухгалтердик эсеп менен тең катарда ыкчам-техникалык эсепти да жүргүзүү талап кылынат жана көптөгөн баштапкы бухгалтердик регистрлер ыкчам-техникалык эсептин маалыматтарынын негизинде түзүлөт; продукцияны кампалык, сандык-суммардык эсепке алуу дээрлик жок жана ага тиешелүү түрдө бухгалтердик эсеп ушул фактты эсепке алуу менен тургузууга регламенттешкен, ал эми сандык эсеп кВт/саат менен жүргүзүлөт; электр энергиясын сатууну эсепке алуу жөнөтүүчүлөр менен эсептешүү менен биргеликте жүргүзүлөт, себеби электр энергиясын сатып алуунун жана аны керектөөчүлөргө жеткирүүнүн эсеби бир эле убакта жана ыкчам түрдө ылайык келүү жана гармонияда жүргүзүлүүсү керек, ошондуктан сатууну эсепке алган ага бухгалтер бир эле убакта электр энергиясын жеткирүүчүлөр менен эсептешүүнүн эсебин да жүргүзөт; финансылык көзөмөл жана аудит боюнча Мамлекеттик агенттиги тарабынан каралган жана сунушталган, кардарларга жөнөтүлгөн даяр продукцияны, товарларды жана продукциянын сатылуусун эсепке алуу үчүн арналган көптөгөн бухгалтердик регистрлер

колдонулбайт; чарба жүргүзүүчү субъект дебитордук карыздын өтө чоң суммасынын жана дебиторлордун бар болуусу менен мүнөздөлөт.

2. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы менен Рыноктук мамилелердин түптөлүүсүнүн шарттарында энергетика тармагынын ишканаларындагы финансылык эсепти өркүндөтүүнүн, алардын маалыматтык-башкаруучулук аспектерин өнүктүрүүнүн багыттары аныкталды. Ушуга байланыштуу, энергетика тармагынын ишканаларынын активдерин түптөө булактарын эсепке алуу жараянында биз диссертацияда эсептегичтердин типтүү планынын негизинде спецификаны жана түзүмдүк же методологиялык өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен синтетикалык эсептегичтерден экинчи тартиптеги эсептегичтерди түзүү аркылуу субэсептегичтердин адистештирилген тизмесин иштеп чыктык.

3. Энергетика тармагынын ишканаларында иштелип чыгылган энергияны керектөөчүлөргө жеткирүү боюнча көп максаттуу эсептик тутум концепциясын негиздедик жана типтүү максаттардын түзүмүндөгү эсептик маселелердин комплексин аныктадык. Алсак, Кыргызстандын практикасында колдонулуп жаткан бөлүштүрүлбөгөн пайданы эсепке алууга келсек, ал корпоративдүү ишканаларда болуп жаткан чыныгы жараяндарды жетишээрлик толук чагылдыра албайт. Алсак, бул берене боюнча отчеттуулукта бөлүштүрүлбөгөн пайданын кайсыл бөлүгү отчеттук мезгил ичинде, ал эми кайсыл бөлүгүн мурунку өткөн мезгилдерде алынгандыгын көрүүгө мүмкүн эмес. Биз мындай маалыматтын болуусу уюмдун өзү, ж.б. кызыкдар жактар үчүн зарыл деп эсептейбиз. Өткөн мезгилдерде таза пайда алышкан ишканалар түрдүү себептер менен отчеттук жылда зыян тартып калуусу же тескерисинче, акыркы отчеттук мезгилдеги оң жактуу натыйжа өткөн жылдардын бардык жабылбаган зыяндарын жаап кетүүсү мүмкүн. Мындан сырткары, эсептегичтин аталышы анын мазмунуна туура келбейт. Ошондой эле чарба жүргүзгөн субъекттердин ишмердүүлүгүнүн натыйжаларын алдын ала айтууга мүмкүн эместигин да эске алуу зарыл, б.а. натыйжа оң же терс жактуу болуп калуусу мүмкүн. Саналып өтүлгөн ушул кемчилдиктерден келип чыгуу менен диссертациялык изилдөөдө 5300 “Бөлүштүрүлбөгөн пайда” эсептегичинин аталышын “Бөлүштүрүлбөгөн пайда (жабылбаган зыян)” деп өзгөртүүнү, ошондой эле ага 5310 “Өткөн жылдардагы бөлүштүрүлбөгөн пайда (жабылбаган зыян)” жана 5320 “Отчеттук жылдагы бөлүштүрүлбөгөн пайда (жабылбаган зыян)” деген эки субэсептегичти ачууну сунуш кылабыз.

Биздин көз карашыбызча, эсептегичтин аталышын тактоо, энергетика тармагынын ишканаларынын өздүк капиталын эсепке алуу жараянында бул субэсептегичтерди киргизүү жана суммалардын калдыктарын бухгалтердик баланска чыгаруу бухгалтердик отчеттуулуктун тактыгын жана аналитикалуулугун жогорулатат.

4. Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын ишканаларынын финансылык отчеттуулугунун аналитикалык мүмкүнчүлүктөрүн энергетика тармагынын ишканаларынын финансылык ресурстарын пайдалануунун

натыйжалуулугун документтик көзөмөлдөө жана аудиттөө максатында ачып көрсөтүү, аны өркүндөтүү боюнча сунуштамалар иштеп чыгылды. Алсак, ата мекендик экономикалык субъекттер үчүн жаңы болгон ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн пайда болуусу, артыкчылыктардын сатуу функциясы тарабына алмашуусу өндүрүш чөйрөсүн изилдөөнүн предмети катары бир аз четке сүрүп койду. Ушуга байланыштуу өндүрүш жараянын жана анын натыйжаларын ички чарбалык көзөмөлдү уюштурууну өнүктүрүүгө багытталган аудиттин постулаттарын – тескериси далилденмейинче чындык катары кабыл алынуучу аксиомалык жоболорун аныктоо саналат. Алар аудиттик ишмердүүлүктүн багыттарын орнотуучу аудиттик стандарттардын мазмунун түшүнүүгө жардам беришет. Ошондуктан диссертациялык жумушта энергетика тармагынын ишканалары үчүн көбүрөөк негиздүү жана туура келген постулаттарды иштеп чыктык. Постулаттарды билүү жана аны күнүмдүк практикада колдонуу аудиттин максатын жана техникасын, аудиттик стандарттардын мазмунун жакшыраак түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Текшерүүлөрдүн жогору сапатын камсыз кылуудагы, алардын жыйынтыктарынын натыйжалуулугун жогорулатуудагы, аудиттик иштин эмгек сыйымдуулугун азайтуудагы, аудиттик практикада текшерүүнүн жаңы технологияларын жана усулдарын колдонуудагы ички стандарттардын маанисин эсепке алуу менен энергетика тармагынын ишканаларынын ички аудитинин стандарттарын иштеп чыгуу талап кылынат. Аны эске ала туруп, диссертациялык жумушта ички аудиттин стандарттарын сунуштадык.

5. Активдерди түптөө булактарын колдонуунун натыйжалуулугун талдоонун Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын ишканаларынын экономикалык шарттарына адаптацияланган усулу иштелип чыгылды жана сунушталды. Экономиканы кайра жаңылоонун шарттарында ишканалардын иштөөсү чарба жүргүзүп жатышкан субъекттердин жетекчилеринин динамикалуу өзгөрүп жаткан рынок экономикасына ыкчам таасирленүүсү максатында финансылык-чарбалык амалдарды натыйжалуу башкаруудан көз каранды. Ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасындагы бухгалтердик эсепти реформалоо маселелеринин бири болуп аны башкаруу тутумунун керектөөлөрүнө болушунча жакындаштыруу саналат. Бухгалтердик эсептин өнүгүүсүнүн азыркы этабындагы аны өркүндөтүүнүн негизги багыттары ар бир анык жагдайда эсепти жана ага тиешелүү болгон функцияларды ирээттүү, ыкчам, рационалдуу жана натыйжалуу жүргүзүүгө жарактуу шарттарды түзүүдө турат. Башкаруу максатында колдонулуучу заманбап экономикалык маалымат деталдуу, объективдүү жана ошондой эле ыкчам болуусу менен бирге натыйжалуулуктун эң чоң даражасы менен башкарууну камсыз кылуусу керек.

ИЛИМИЙ МАКАЛАЛАР:

1. Ганыбаева У.Г. Проблемы производственного обслуживания сельского хозяйства [Текст] / Ганыбаева У.Г., Мамытов Т.Т.// ежд. научно прак.

- конф. «Экономические, социальные и правовые проблемы тюркоязычных стран и пути их решения» 2004, № 2, Турция, стр.13-17
2. Ганыбаева У.Г. Процедуры аналитического рассмотрения в аудите [Текст] / Ганыбаева У.Г., Мамытов Т.Т.// Межд.научно-практ. конф. 2006, Жалалабат, УЭП, стр. 399-405
 3. Ганыбаева У.Г. Методы и технологии консолидации финансовой отчетности [Текст] / Ганыбаева У.Г.,Таджибаева Л.М. // Иссык-Кульский форум бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии Известия№2 2013
 4. Ганыбаева У.Г. Зарубежный опыт устранения стратегического кризиса в электро-энергетике как основа для Кыргызской Республики [Текст] / Ганыбаева У.Г.// Вестник УЭП 2014 №2(23) Научно-популярный периодический журнал, ISSN 1694-5913
 5. Ганыбаева У.Г. Энергетическая безопасность Кыргызской Республики: проблемы и пути их решения [Текст] / Ганыбаева У.Г., Мамасыдыков А.А. // Азербайджанский налоговый журнал 2014 Azerbaicanin vergi jurnalı, Азербайджан, г.Баку
 6. Ганыбаева У.Г. Проблемы деятельности сектора электроэнергетики КР на современном этапе и некоторые пути их решения [Текст] / Ганыбаева У.Г. // Иссык-Кульский форум бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии 2014
 7. Ганыбаева У.Г. Особенности учета затрат на производство и калькулирование себестоимости тепловой энергии [Текст] / Ганыбаева У.Г. // Иссык-Кульский форум бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии “У Исраиловские чтения”,2015 г
 8. Ганыбаева У.Г. Проблемы и потенциал развития электроэнергетики в Кыргызской Республики [Текст] / Ганыбаева У.Г. // Проблемы современной экономики ЦРНС г.Новосибирск 2016
 9. Ганыбаева У.Г. Основные принципы планирования, учета и калькулирования себестоимости электрической энергии [Текст] / Ганыбаева У.Г.,Мамасыдыков А.А. // Проблемы современной экономики ЦРНС г.Новосибирск 2016
 10. Ганыбаева У.Г. Энергетика тармагындагы экономикалык кризис жана андан чыгуунун жолдору [Текст] / Ганыбаева У.Г. // Илимий-практикалык конференция Кастомону, Турция 2016
 11. Ганыбаева У.Г. Управление трудовыми ресурсами и мотивация труда [Текст] / Ганыбаева У.Г., Омурзаков С.А., Раимкулов К.А. // г.Воронеж 2017

12. Ганыбаева У.Г. Анализ эффективного использования возможностей электроэнергетики в затратоемких условиях энергетических ресурсов [Текст] / Ганыбаева У.Г. // Молодой ученый г.Казань 2017
13. Ганыбаева У.Г. Чыгымдарды жоопкерчилик борборлору боюнча бөлүштүрүүнүн эсеби [Текст] / Ганыбаева У.Г., Мамасыдыков А.А. // Иссык-Кульский форум бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии 2018
14. Ганыбаева У.Г. Финансово-экономические результаты производственно-хозяйственной деятельности в энергетике [Текст] / Ганыбаева У.Г., Кокуева Э.С. // Вестник УНПК МНУ им.К.Ш.Токтомаматова 2018
15. Ганыбаева У.Г. Чыгымдарды чыгымдардын жана продукциянын борборлору боюнча бөлүштүрүү [Текст] / Ганыбаева У.Г., Маткеримова А.М., Кокуева Э.С.// Вестник УНПК МНУ им.К.Ш.Токтомаматова 2018

Ганыбаева Уларкан Гаппаровнанын 08.00.12 – Бухгалтердик эсеп, статистика адистиги боюнча экономика илимдери кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн “Кыргызстандын экономикасынын энергетика тармагынын субъекттеринин каржылык эсебинин, талдоосунун жана аудитинин учурдагы абалы жана аларды өнүктүрүү” деген темада даярдалган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Ачкыч сөздөр: энергетика, бухгалтердик эсеп, каржылык эсеп, өндүрүштүн натыйжалуулугу, энергия, рынок механизмдери, аудит мамилелери, каржылык мамилелер, керектөөчүлөр, өздүк нарк, талдоо, каскад, оптималдаштыруу, жылуулук энергиясы, электр энергиясын өндүрүүчүлөр.

Диссертациялык изилдөөнүн объекти болуп энергетика тармагында иш жүргүзгөн ишканалар, алардын активдери жана бул активдердин түптөлүү булактары, электр энергиясын натыйжалуу пайдалануу жана башкаруу аспектери саналат.

Изилдөөнүн предмети: Кыргыз Республикасынын түштүк аймагы боюнча энергетика тармагында иш жүргүзгөн ишканалардын каржылык эсебин жана алардын аудитин уюштуруу.

Изилдөөнүн ыкмалары: илимий иште изилдөөнүн ар түрдүү ыкмалары колдонулду: бухгалтердик эсептик, аналитикалык, экономика- статистикалык, экономика-математикалык, салыштыруу жана башкалар.

Изилдөөнүн теориялык базасын каржылык эсеп, экономикалык талдоо жана аудиттин көйгөйлөрү боюнча кыргыз жана чет өлкө окумуштууларынын эмгектеринде берилген жана негизделген пайдубалдык концепциялар жана гипотезалар; Кыргыз Республикасынын энергетика министрлигинин, Кыргыз Республикасынын каржы министрлигинин, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы каржылык рынокту тескөө жана көзөмөлдөө боюнча мамлекеттик кызматынын мыйзамдык жана ченемдик актылары, программалык документтери жана чечимдери түзүштү.

Илимий жаңылыгы. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы менен айырмаланган негизги жыйынтыктары төмөнкүлөр: энергетика тармагынын ишканаларында каржылык эсепти уюштуруунун өзгөчөлүктөрү жана алар менен шартталган маалыматтык камсыздоону керектөө изилденди; рыноктук мамилелердин түптөлүүсүнүн шарттарында энергетика тармагынын ишканаларындагы каржылык эсепти өркүндөтүүнүн, алардын маалыматтык-башкаруучулук аспектерин өнүктүрүүнүн багыттары табылды; иштелип чыгылган энергияны керектөөчүлөргө жеткирүү боюнча көп максаттуу эсептик тутум концепциясы негизделди жана типтүү максаттардын түзүмүндөгү эсептик маселелердин комплекси аныкталды; Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын ишканаларынын каржылык отчеттуулугунун аналитикалык мүмкүнчүлүктөрүн энергетика тармагынын ишканаларынын каржылык ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун документтик көзөмөлдөө жана аудиттөө максатында ачып көрсөтүлдү, аны өркүндөтүү боюнча сунуштамалар иштелип чыгылды; активдерди түптөө булактарын колдонуунун натыйжалуулугун талдоонун Кыргыз Республикасынын энергетика тармагынын ишканаларынын экономикалык шарттарына адаптацияланган усулу иштелип чыгылды жана сунушталды.

Изилдөөнүн натыйжаларынын практикалык маанилүүлүгү аларды электр энергетика тармагын башкаруу механизминин эсептик процедураларында колдонууга мүмкүн экендигинде турат. Диссертациянын материалдары жогорку окуу жайларында окуу программаларын өркүндөтүү жараянында колдонуусу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Ганыбаевой Уларкан Гаппаровны на тему “Современное состояние и развитие финансового учета, анализа и аудита субъектов энергетической отрасли экономики Кыргызстана” на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.12 – Бухгалтерский учет, статистика

Ключевые слова: энергетика, бухгалтерский учет, финансовый учет, эффективность выработки, энергия, рыночные механизмы, аудит, финансовые отношения, покупатели, себестоимость, анализ, каскад, оптимизация, тепловая энергия, производители электрической энергии.

Объектом исследования является: Предприятия функционирующие в сфере энергетики, их активы и источники формирования активов, эффективное использования выработанной электрической энергии и их учет.

Предметом исследования являются: Организация учета и аудита на предприятиях функционирующие в сфере энергетики по Южному региону Кыргызской Республики.

Методы исследования: В диссертационной работе в ходе исследования применялись такие методы и приемы, как учетные, аналитические, расчетные, экономико-статистические, экономико-математические, сравнительные и др.

Теоретическую базу исследования составили фундаментальные концепции и гипотезы, обоснованные и представленные в трудах кыргызских и зарубежных ученых по проблемам финансового учета, экономического анализа и аудита; законодательные и нормативные акты, программные документы и решения Министерства энергетики Кыргызской Республики, Министерства финансов Кыргызской Республики, а также Государственной службы по регулированию и надзору за финансовым рынком при правительстве Кыргызской Республики.

Научная новизна. К основным результатам исследования, отличающимся научной новизной, относятся следующие: исследованы особенности организации финансового учета на предприятиях энергетической отрасли и обусловленные им потребности информационного обеспечения; выявлены основные направления совершенствования финансового учета на предприятиях энергетической отрасли, развития их информационно-управленческих аспектов в условиях становления рыночных отношений; обоснованы концепция многоцелевой учетной системы и определены комплекс учетных задач в структуре типовых целей по доведению выработанной энергии до потребителей; раскрыты аналитические возможности финансовой отчетности предприятий энергетической отрасли Кыргызской Республики для целей документального контроля и аудита эффективности использования финансовых ресурсов предприятий энергетической отрасли, разработаны рекомендации по его совершенствованию; разработаны и рекомендованы методика анализа эффективности использования источников формирования активов и экономической активности, адаптированную к экономическим условиям предприятий энергетической отрасли Кыргызской Республики.

Практическая значимость результатов исследования заключается в том, что его результаты могут быть использованы в учетных процедурах механизма управления предприятий электроэнергетической отрасли. Материалы диссертации могут быть использованы в высших учебных заведениях в процессе совершенствования учебных программ.

SUMMARY

Ularkan Gapparovna's dissertations on the topic "The current state and development of financial accounting, analysis and audit of subjects of the energy sector of Kyrgyzstan's economy" for the degree of Candidate of Economic Sciences in the specialty 08.00.12 - Accounting, Statistics

Keywords: energy, accounting, financial accounting, production efficiency, energy, market mechanisms, audit, financial relations, buyers, cost, analysis, cascade, optimization, thermal energy, producers of electrical energy.

The object of the study is: Enterprises operating in the field of energy, their assets and sources of formation of assets. Efficient use of generated electrical energy and their accounting.

The subject of the research are: Organization of accounting and auditing at enterprises operating in the field of energy of the Kyrgyz Republic.

Research methods: In the dissertational work in the course of the study, such methods and techniques as accounting, analytical, computational, economic-statistical, economic-mathematical, comparative, etc. were used.

The theoretical base of the research was constituted by fundamental concepts and hypotheses, substantiated and presented in the works of Kyrgyz and foreign scientists on the problems of financial accounting, economic analysis and auditing; legislative and regulatory acts, program documents and decisions of the Ministry of Energy of the Kyrgyz Republic, the Ministry of Finance of the Kyrgyz Republic, as well as the State Financial Market Regulation and Supervision Service under the Government of the Kyrgyz Republic.

Scientific novelty: The main results of the study, which differ in scientific novelty, include the following: the features of the organization of financial accounting at enterprises of the energy industry and the information support requirements caused by it are investigated; identified the main directions of improving financial accounting at the enterprises of the energy sector, the development of their information and management aspects in the conditions of the development of market relations; the concept of a multi-purpose accounting system is substantiated and complex tasks are defined in the structure of typical goals for bringing the generated energy to consumers; Analytical possibilities of financial reporting of enterprises of the energy industry of the Kyrgyz Republic for the purposes of documentary control and audit of the effectiveness of the use of financial resources of enterprises of the energy industry were disclosed, recommendations for its improvement were developed; developed and recommended methods for analyzing the effectiveness of using sources of asset formation and economic activity, adapted to the economic conditions of enterprises in the energy sector of the Kyrgyz Republic.

The practical significance of the results of the study lies in the fact that its results can be used in the accounting procedures of the management mechanism of enterprises in the electric power industry. The dissertation materials can be used in higher educational institutions in the process of improving curricula.

“ _____ ” басууга берилди
Форматы 60x84 1/16 Көлөмү 1,6 б.т.
Буюртма: № _____ Тираж: 100 нуска.
К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университет,
Ыкчам басма борбору,
Жалал-Абад ш.